ليکوال: ملک اشفاق
ژباړن: زاهد خليلي

۱۱ نومبر ۲۰۱۴

د ابن خلدون ژوند، اند او فلسفه

۶

دويمه برخه

ابن خلدون يو فلسفي، تاريخپوه او ټولنپوه

د ټولنپوهنې بنسټ ايښودونکی

ابن خلدون تاريخ داسې يو علم بولي، چې بايد په پوره بې طرفی سره ولوستل شي، هغه تاريخ په نويو اصولو او نوي انداز کې وړاندې کړ، هغه په خپله مقدمه کې داسې اصول وړاندې کړي، چې د هغې په رڼا کې د تاريخ زده کړه اسانيږي، په دې کار سره، د تاريخ په نقد، تجزيه او پوهه لاسته راوړلو کې اسانی پيدا شوی.

ابن خلدون تاريخ د يو ازاد علم په توګه وموند، هغه تاريخ يو دلچسپ علم بولي، هغه دې کار ته د تحقيق او څېړنې له لارې ورسيد.

ابن خلدون تاريخ د يو علم په شکل وړاندې کړ، داسې علم، چې د تير وخت رښتيا او دروغ ټول ثبتوي، تاريخ د ټولنې کړنو، مسائلو او ستونزو ته د حل لارې لټوي؛ ځکه، نو تاريخ داسې يو علم شو، چې د ثبوت نه بغير کوم دليل نه مني.

ابن خلدون ددې علم (تاريخ) په واسطه د انساني ټولنې د ټولو اړخونو، د کوچيو قبائلو نه واخله تر د متمدنو ټولنو، ښارونو او هيوادو د خلکو مطالعه کوي، هغه د قومونو د عروج او زوال عوامل بيانوي، څنګه يو قوم د پرمختګ په لاره قدم ږدي، بيا مخکې ځي، ځواني پرې راځي، زړيږي او وروسته بيا ړوبيږي. هغه د حکومت او ټولنې خصوصيات، د هغو د جوړولو عناصر، انساني ټولنې، واکمن او رعيت او په ټولنيز ژوند کې موجودې ستونزې او بالاخره د هغوی په له منځه تلو باندې تبصرې کوي.

ابن خلدون په ټولنه کې ټولنيز او اقتصادي حالت، د واکمنو څخه د خلکو غوښتنې، د معاشاتو منبع، ساينسي علوم، صنعت او تجارت په اړه خبرې کړې دي، کومه مبالغه يې نه ده کړې، بلکه هر څه يې، چې ويلي حق او ريښتيا يې ويلي دي.

ابن خلدون خپل کتاب په شپږو لويو برخو ويشي، لومړی برخه کې انساني ټولنه، دولونه يې او په نړۍ کې يې په رول باندې خبرې کوي، دويمه برخه کې په کوچياني ټولنو، قبائلو او وحشي قومونو باندې غږيدلی دی، په دريمه برخه کې په حکومت، خلافتونو، حکومتونو، پاچاهيو او د هغوی په رول غږيدلی دی، له دې وروسته په متمدنو ټولنو، هيوادونو او کليو، سوداګری، د معاشاتو منبع او په اخر کې په ساينسي علومو باندې يې په تفصيل سره خبرې کړې دي.

ټولنيزه نظريه

د ابن خلدون نه مخکي هيڅچا هم په دې موضوع باندې بحث نه دی کړی او نه يې کوم ځانګړی کتاب پرې ليکلی دی، يوناني فيلسوفانو په نورو امورو باندې بحث کړی؛ مګر، ځينو ځايونو کي يې دې موضوع ته هم اشاره کړې ده، هغوی دې موضوع ته کوم مستقل حيثيت (شکل) نه وه ورکړی، ابن خلدون هم په خپل کتاب کي دا يوه ځانګړې موضوع نه ده ګڼلې، هغه د انساني ټولني په پرمختګ باندې بحث کړی دی، چې ددې په وجه باندې په ټولنه کي تغييرات منځ ته راځي، ابن خلدون د انساني ژوند دوه اساسي اصول بيان کړي دي.

ابن خلدون د انساني ژوند لومړی اصل د يو ځای اوسيدو بيان کړی دی، لکه څنګه چې د انساني ټولني اساس په ورورۍ باندې ايښودل شوی دی، د خپلو اړتياو د پوره کولو لپاره هغه نورو خلکو ته اړ دی، که انسان يو ځای ژوند ونه کړي؛ نو، ژوند به يې ډير خراب شي. هغه دې حالت ته په کتو سره انسان يو ټولنيز حيوان معرفي کړی دی، د ابن خلدون په نظر دويم اساسی اصل هغه دفاعي اړتياوې دي، هغه وايي، حيوانات دې ته اړتيا نه لري، چې د هر يو نسل ځانګړې ساتنه وکړي او يوه، يوه ډله جوړه کړي، الله تعالی هر ځناور ته د دفاع لپاره اعضا ورکړي دي او خپله ساتنه په خپله کولای شي او د هغوی ډله بندي (ګروپ بندي) ضروري نه ده؛ خو، الله تعالی انسان ته داسي دفاعي ځواکونه نه دي ورکړي، هغه وايي، د انسان ټولنيزېدل ډير مهم دي او دې ډول ټولني ته د (عمران) يا (ټولني) نوم ورکوي، هغه وايي، کله، چې ټولنه منځته راشي؛ نو موږ ته د سياست ضروروت دی.

ابن خلدون وايي، انسان لکه حيوان دی؛ ځکه، د ژوند اساسي اړتياوې لکه غذا غوښتل، د ځای پيداکول او يا نور صفات په دواړو کي يو شان دي، هغه څه چې انسان ته يې په حيوان برتري ورکړې، هغه فکر دی، انسان د فکر په واسطه د خپلو همجنسو سره په معامله کي غور کوي او ټولنيز ژوند خپلوي، د فکر همدا قوت انسان ته بدي او نيکي ښيي، د همدې فکر پواسطه انسان علم او فن زده کوي، ددې پواسطه انسان خپل راتلونکی روښانه کوي، همدا فکر دی، چې انسان د انبياوو د علم نه خبروي او د اخرت درسته لاره ورته ښايي، ددې پايله دا شي، چې د علماوو يوه ټولنه رامنځته شي او هغوی دا علم نورو ته رسوي.

د ابن خلدون ټولنيزه فلسفه

د ټولنيزو علومو د قانون په تدوين(ليکلو) کي ابن خلدون د ټولو ليکوالو څخه مخکي دی، دده نه مخکي د يونان فيلسوفانو ځيني کارونه کړي وه، يو چا ريښتيا ويلي دي، چې د ابن خلدون د مقدمې د کتاب په مقابل کي د يونانيانو تاريخ هيڅ دی، د ابن خلدون کتاب (مقدمې) د اروپا د خلکو توجه د ختيځ د خلکو په لور راوګرځوله.

ابن خلدون د تمدن دوه اړخه وړاندې کړي دي، يو خارجي او بل داخلي، د خارجي څخه يې موخه طبيعت دی، لکه، ديني عقائد، اب و هوا سکونت ـ او د داخلي څخه يې موخه هغه څه دي، د کوم په واسطه چې يو تمدن يا يوه ټولنه پرمختګ او ژوند کوي.

د ابن خلدون له نظره انسان طبيعتاً ټولنيز دی، دا د يونان او عربو هغه نظريه ده، کومه چې **اکست کونت** په خپله وضعيه فلسفه کي په څلورم جز کي بيان کړې ده، ابن خلدون د ارسطو ددې نظريې سره موافق دی، چې ټولنه د فرد لپاره د بريا ځای دی، دا هماغه نظريه ده، کومه چې **هربرت سپنسر** په خپله فلسفه کي بيان کړې ده، ابن خلدون ځيني داسې واقعيتونه رامنځته کړي، د کومو سره چې يوناني فيلسوفان نا اشنا وه، ابن خلدون د انساني او حيواني ټولنو امتيازات بيان کړل، هغه وايي، د حيواني ټولني عادت طبيعي وي؛ خو، د انساني ټولني طبيعت د عقل، فکر او غور نتيجه وي.

ميکياويلي د ابن خلدون سره ورته نظر لري او **مونتيسکو** هم د ابن خلدون د نظريې سره موافق دی.

ابن خلدون په اب و هوا (اقليم) باندې بحث کړی دی او هغه يې د ټولنې يو لومړنی عامل ګڼلی دی، ابن خلدون ځمکه په اوو اقليمونو باندې ويشلې ده، هغه وايي، په ځمکه کې د برودت او زيات حرارت په رامنځته کيدو سره زيات اختلافات رامنځته کيږي، ابن خلدون وايي، چې د انسان په اخلاقو او جسم باندې د برودت او حرارت ژور تاثيرات وي يا په نورو ټکو، د قومونو او هيوادونو په مدنيت او کوچيتوب کې اختلافات ليدل کيږي، انګريز مؤرخ (بکل) هم ابن خلدون ته ورته نظر لري.

ابن خلدون وايي، د اطرافو او ليرې پرتو هيوادونو خلک د تمدن نه بې خبره وي، څلور اقليمونه، حرارت او برودت د ټولو نه زيات اغيزمن رول لري، دا ټول په ابادی، تمدن، د علومو په پرمختګ او قوانينو کې زيات اهميت لري.

د ابن خلدون او **مونتيسکو** دواړو نظر يو شان دی، حقيقت دا دی، چې دا دواړه د يوناني فيلسوفانو **بقراط**، **ارسطو** او فرانسوي **جان پودن** په لار روان دي.

د ابن خلدون له نظره د انسان د ټولنيزيدو لپاره دريم عنصر مذهب دی، چې دا د هرې انساني ټولنې لپاره ډير مهم دی، هغه ددې نظريې د ثبوت لپاره مذهبي او فلسفي دلائل وړاندې کوي، چې **ابن رشد** هم په خپلو کتابونو کې ترې يادونه کړې ده.

د اندلس د حکيم (ابن رشد) په شان ابن خلدون د مذهب او فلسفې د يو ځای کولو کوښښ کړی دی، ددې کوښښ په وجه د ابن خلدون اهميت زموږ سره کميږي؛ ځکه، د هغه استاذ او مشر **ابن رشد** په حقيقت کې فلسفي نه وه، بلکه د يوازې د فلسفې کتابونو ژباړن وه، **ابن رشد** د ارسطو د فلسفې کتاب عربي ته وژباړه، **ابن رشد** د ارسطو کتاب د حکمت پای ګڼلی وه، **ابن رشد** داسې يو شخص وه، چې د اسلام د شريعت او يوناني فلسفې تر منځ يو ځای والي رامنځته کړي، **ابن رشد** هيڅوک هم په دې خبره باندې قانع نه کړل، هغه مذهب ته داسې ځای ورکړ، چې يوه فلسفي هم نه دې ته تيار نه وه، چې د **ابن رشد** نظر دې ومني، د فيلسوفان دا کار د **ابن رشد** د خفګان سبب وګرځيد او د مذهب پر ضد يې ترې کار واخيست؛ خو، په دې کار سره د **ابن رشد** په درجه کې کوم کمی رامنځته نه شو؛ ځکه، هغه په خپل فکر او نيت کې درست وه، هغه داسې يو مذهب غوښته، چې اساس يې په عقل او فلسفې باندې ايښودل شوی وي؛ خو، د کفر په اړه دې کومه خبره په کې نه وي.

د عصبيت نظريه

ابن خلدون وايي، چې د کوچيتوب ژوند د هرې ډلې يا قبيلې لومړنی دوره ده او دا د انساني طبيعت سره مخالف کار نه دی، دائمي سفر، د ځای تغييرول د ژوند د بدلولو ځانګړتياوې دي، د کوچيانو ژوند د رمو پورې تړلی دی، هغه دوی يې څروي، که اوښان ورسره وي؛ نو، په صحراګانو کې ژوند تيروي؛ ځکه، د هغه ځای طبيعت او ظاهري بڼکلا د اوښ د طبيعت سره برابره ده، که چيلی وي؛ نو خپل ژوند په درو کې تيروي؛ ځکه، ددې ډول حيواناتو لپاره دا ځای مناسب دی، د کوچيانو قوت او طاقت د هغوی يو ډول امتياز دی، په نورو خلکو باندې.

ابن خلدون وايي، عصبيت داسې يو شی دی، چې قبيلې په مينه او محبت باندې مجبوري او هغوی ته د اتحاد او اتفاق درس ورکوي، دوه شيان دي، چې عصبيت ته قوت ور ښيي، يو د عادت (اخلاقو) احترام او عزت او بل په دايمي ډول د جنګ او دفاع ضرورت، ابن خلدون وروسته په قبيلو باندې بحث کوي، هغه وايي، هره قبيله په څلوريشتم پښت (پشت) کې خپل لوړ اخلاق او صفات له لاسه ورکوي، هغه وايي، چې د وينې پاکوالی او د جنس لوړوالی دوه داسې اصول دي، چې په دې واسطه باندې يوه قبيله قوت حاصلوي او خپل عصبيت ساتي، ددې نه بغير يوه قبيله هم ژوند نه شي کولای او نه د دښمن مقابله کولای شي، دی وايي، يوازې هغه قبائل ژوندي پاتې کيدای شي، چې عصبيت کې بريا تر لاسه کړي.

ددې وروسته ابن خلدون د قبیلو په هغه حالت باندې غږیږي، چې د جنګونو په واسطه سلطنتونه جوړوي، د ابن خلدون دا نظریه په عربو او د بربرو په تاریخ باندې، کوم چې د ځانګړو قبائلو تاریخ دی صدق کوي او دا نظریه یې د اسلام په تاریخ، کوم چې د هیوادونو تاریخ دی، هم صدق کوي. په حقیقت کې ابن خلدون د ختیځ سیاسي لیکوال او د لویدیځ د سیاسي لیکوالو څخه مخکې دی.

ابن خلدون وايي، چې عصبيت او برتري د قبائلو قوت ته وده ورکوي؛ خو، ددې دواړو په څنګ کې یو بل دریم عامل ته هم ضرورت دی، چې هغه سیاست یا مذهب دی، دا دریم عامل د قبائلو ګټې خوندي ساتلی شي او کولای شي، چې فتحه او بریا ور په برخه کړي، یا د ابن خلدون نظر داسي دی، چې قبیله هر څنګه وي، بیا هم هغوی ته د یو لوړ شخص ضرورت شته، چې د هغه طرف ته رجوع وکړي او د ټولو امیدونو نظر یې هلته وي، ددې مثال یې د اسلام نه مخکې عربي قبائل ورکړي دي، وروسته ابن خلدون په هغو قومونو باندې خبرې کړي دي، چې پاچاهی یې له منځه تللي دي یا نورو قوي قومونو له منځه وړي دي، بیا یې د بریا او فتحې شرائط او عوامل بیان کړي دي، د هغوی ستونزو ذکر یې هم کړی دی، د کومو سره چې فاتح اشخاص مخامخ کیږي.

نوربیا